

УДК 341.123.043

А.А. Попов
М.Б. Дацюк-Томчук
В.І. Вишковська

ДЕКІЛЬКА МІРКУВАНЬ ЩОДО СВОБОДИ СОВІСТІ ТА РЕЛІГІЇ

В статті досліджуються свобода совісті, свобода релігії та права людини в контексті їх взаємозв'язку і співвідношення.

Автори аналізують деякі канонічні і нормативно-правові визначення названих понять, а також судову практику Європейського суду з прав людини, де цим поняттям давались оцінка і тлумачення.

В статті звертається увага на тому, що ані в тексті статті 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ані в практиці Суду немає визначення терміну «релігія». А також наводяться доводи стосовно того, що включають в себе поняття «свобода совісті» і

«свобода релігії». На думку авторів, сфера застосування статті 9 дуже широка, вона захищає як релігійні, так і нерелігійні погляди та переконання. Для того, щоб індивідуальне або колективне переконання належало до права на «свободу думки, совісті та релігії», воно повинно досягти достатньо високого рівня інтенсивності, серйозності, наполегливості та важливості. Якщо ця умова дотримана, обов'язок держави дотримуватися нейтралітету та неупередженості несумісний з її розсудом щодо законності переконань.

Автори вважають, що позиція Європейського суду з прав людини відрізняється від не визначення поняття «свобода совісті» в українських правових документах. Це пов'язано з тим, що українські норми про свободу совісті гарантують право бути нерелігійним і поширювати атеїстичні переконання, залишаючи осторонь питання про переконання.

Важливим є розуміння того, що совість і переконання - це два різні, але взаємопов'язані поняття, які використовуються для опису внутрішніх процесів людини.

Совість - це внутрішній голос або внутрішня моральна інстанція, яка веде людину до розрізнення між добром і злом, між правильним і неправильним.

Переконання ж - це уявлення, ідея або вірування, яке людина має щодо певних питань або ситуацій. Вони можуть бути базовими принципами, які керують нашими діями і вчинками, або ж відображати наші уподобання, думки та відношення до різних аспектів життя. Переконання можуть бути формовані на основі релігії, культури, досвіду, освіти та інших факторів.

Розглядаючи питання про правоздатність релігійних груп і віруючих відповідно до міжнародних стандартів права на свободу совісті, релігії та переконань, автори приходять до висновку, що залишається відкритим практично не вирішене питання: «Кому належить право на релігію: людині чи юридичній особі (церкві)?»

Позбавлення ж легального статусу в Україні Української православної церкви (московського патріархату), яке зараз активно обговорюється, зовсім не означає позбавлення права на свободу релігії прихожан цієї церкви, які можуть ввійти в існуючі церкви або створити нову, у відповідності до українського законодавства.

Ключові слова: право людини на свободу совісті та релігії, совість, переконання, послідовні світоглядні концепції, міжнародні стандарти свободи совісті та релігії, принцип релігійної свободи.

DOI 10.34079/2226-3047-2023-14-27-121-132

Постановка проблеми. На сьогодні важливим завданням є всебічний аналіз поняття свободи релігії і її можливого захисту з використанням як міжнародних, так і національних правових механізмів. З початком російської агресії, яка триває з 24 лютого 2022 року, наша держава зіткнулась з підступними діями української православної церкви московського патріархату, на які не можна було не реагувати.

Загроза, яку створюють насильницький екстремізм та радикалізація, що призводять до тероризму, зумовили особливу актуальність питання про зв'язок між свободою думки, совісті, релігії чи переконань, з одного боку, та необхідністю гарантування безпеки, з іншого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Реалізацію прав людини, зокрема права на свободу совісті та релігії досліджували як українські теоретики конституційного і міжнародного права, так і зарубіжні. Серед них такі дослідники як В. Василенко, Р. Костенко, Р. Кухарчик, Я. Мрозек, І. Новосельська, М. Палінчак, В. Пупена, Д. Стеблак та ін.

Проте далеко не завжди вони аналізували взаємозв'язок свободи релігії, свободи совісті та прав людини, а також замислювались над тим, як співвідносяться між собою ці свободи в індивідуальному та колективному вимірі.

Так, на теоретичному рівні відсутній єдиний підхід щодо того, чи повинна держава в якійсь мірі підтримувати релігійні установи, чи має займати відносно них нейтральну позицію тощо.

Виклад основного матеріалу. Свобода релігії, свобода совісті та права людини

Права людини – це комплекс прав і свобод, які належать індивідові, людині як соціальній істоті. Найважливішими серед них є право на життя, свободу вибору місця проживання, свободу зборів та асоціацій, освіту, працю, користування надбаннями культури тощо. Сюди ж відносять і право людини на свободу совісті, релігій та переконань. Серед інтелектуальних прав і свобод останнє посідає головне місце, адже там, де немає свободи думок і переконань, не може бути й інших свобод.

Папа Іоанн Павло II у своїй енцикліці «*Centesimus Annus*», опублікованій у 1991 році, підкреслив важливість свободи совісті, релігії та переконань, вказуючи на те, що це не лише одне з базових прав кожної людини, але й фундаментальний аспект гідності особи.

Понтифік зазначає: «Жоден справжній прогрес неможливий без поваги природного і першочергового права людини пізнавати істину і жити згідно з нею. З цим правом пов'язано, окрім його застосування і поглиблення, право відкривати для себе і вільно приймати Ісуса Христа, який є істинним благом людини» (Енцикліка. 1991).

Свобода совісті і релігії, насправді, є двома пов'язаними, але різними поняттями, які зазвичай включаються в права людини і гарантуються багатьма міжнародними документами про права людини. Ось що робить їх унікальними:

Свобода релігії: Це право на вільне вираження, практикування та обрання релігійних переконань. Це означає, що людина може вільно вірити в будь-яку релігію або не вірити взагалі, виражати свої релігійні переконання і практикувати свою релігію без переслідування або обмежень з боку держави чи інших осіб.

Свобода совісті: це право вільно формувати, висловлювати і дотримуватися власних морально-етичних переконань, незалежно від релігійних чи філософських впливів. Іншими словами, вони вільні відкидати будь-які дії, які суперечать їхній

совісті, навіть якщо це не має нічого спільного з їхніми релігійними переконаннями.

Основна відмінність між ними полягає в тому, що свобода віросповідання зосереджується на релігійних переконаннях і практиках, тоді як свобода совісті не обмежується релігійними аспектами, а охоплює морально-етичні переконання в більш широкому сенсі. Обидва ці права є важливими для забезпечення особистої свободи та гідності кожної людини.

Про свободу совісті та релігії, як про основоположні права, в Європейській конвенції з прав людини («Конвенція»), йдеться в наступному трактуванні. Стаття 9 Європейської конвенції з прав людини говорить:

«1. Кожна людина має право на свободу думки, совісті та релігії. Це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання релігійних і ритуальних обрядів, як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним чи приватним порядком.

2. Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, які встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони громадського порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб» (Рада Європи, 1950).

Стаття 2 Протоколу I до Конвенції стосується конкретного аспекту релігійної свободи, а саме права батьків забезпечувати освіту своїх дітей відповідно до своїх релігійних переконань:

«Нікому не може бути відмовлено в праві на освіту. Нікому не може бути відмовлено в праві на освіту. Держава при виконанні своїх обов'язків у сфері виховання і навчання поважає право батьків на забезпечення такого виховання і навчання відповідно до своїх релігійних та світоглядних переконань» (Рада Європи, 1950).

Залишаючи осторонь тлумачення цього права батьків, скажемо, що ані в тексті статті 9, ані в практиці Суду немає визначення терміну «релігія». Це пов'язано з тим, що визначення має бути достатньо гнучким, щоб охоплювати все розмаїття світових релігій (великих і малих, стародавніх і сучасних, теїстичних і нетеїстичних), але водночас достатньо точним, щоб застосовувати його до конкретних випадків.

З одного боку, сфера застосування статті 9 дуже широка, вона захищає як релігійні, так і нерелігійні погляди та переконання.

З іншого боку, не всі погляди і переконання обов'язково підпадають під цю сферу, а термін

«практика», що використовується в пункті 1 статті 9, не включає всі дії, мотивовані релігією або під її впливом (Рада Європи та Європейський суд з прав людини, 2002).

(Заявниця (паралізована жінка, що страждає від невиліковної дегенеративної хвороби) стверджувала, що відмова генерального прокурора надати їй чоловікові імунітет від притягнення до суду у випадку, якщо він допоможе їй вчинити самогубство, та заборона в національному праві надавати допомогу у вчиненні самогубства становили порушення її прав, гарантованих статтями 2, 3, 8, 9 і 14 Конвенції.

Європейський суд з прав людини в своєму Рішенні від 29 квітня 2002 року встановив:

«Суд не піддає сумніву усталеність поглядів заявниці стосовно суїциду зі сторонньою допомогою, але зауважує, що не всі думки чи погляди становлять переконання, які захищені пунктом 1 статті 9 Конвенції. Вимоги заявниці не становлять ніякої форми сповідання релігії чи переконання в богослужінні, ученні, виконанні та дотриманні релігійних норм, як це зазначено в другому реченні пункту 1. Як визнала Комісія, термін «practice» («виконання на практиці») не означає будь-яку дію, до якої спонукала чи на яку впливає релігійна віра або переконання («Арроусміт проти Сполученого Королівства», N 7050/77, доповідь Комісії від 12 жовтня 1978 року, DR 19, с. 5, на с. 19, п. 71)» (Загальна декларація прав людини, 1948). Дійсно, для того, щоб індивідуальне або колективне переконання належало до права на

«свободу думки, совісті та релігії», воно повинно досягти достатньо високого рівня інтенсивності, серйозності, наполегливості та важливості. Якщо ця умова дотримана, обов'язок держави дотримуватися нейтралітету та неупередженості несумісний з її розсудом щодо законності переконань, про які йдеться, та способу їх вираження (Eweida та інші проти Сполученого Королівства, § 81).

Таким чином, суди не мають повноважень виносити рішення з суто теологічних питань або авторитетно визначати, якими є переконання, принципи і вимоги певної релігії (Kovaļkovs проти Латвії (ріш.), § 60).

Встановлені Конвенцією органи прямо або непрямо визнавали, що гарантії статті 9 § 1 Конвенції застосовуються:

а) до «великих» або «стародавніх» релігій світу, які існують протягом тисячоліть або протягом багатьох сторіч, наприклад:

– алевізм (*Sinan Işık проти Туреччини; Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı проти Туреччини*);

– буддизм (*Jakóbski проти Польщі*);

– різні християнські конфесії (поміж багатьма іншими, *Sviato-Mukhailivska Parafiya проти України; Savez crkava «Riječ života» і Інші проти Хорватії*);

– різноманітні форми індуїзму (*Kovaļkovs проти Латвії (déc.)*);

– іслам (*Hassan і Tchaouch проти Болгарії [ВП]; Leyla Şahin проти Туреччини [ВП]*);

– юдаїзм (*Cha'are Shalom Ve Tsedek проти Франції [ВП]; Francesco Sessa проти Італії*);

– сикхізм (*Phull проти Франції (déc.); Jasvir Singh проти Франції (déc.)*);

– таоїзм (*X. проти Сполученого Королівства (déc.)*);

б) до нових або відносно нових релігій, наприклад:

– аумізм священного міста Мандаром (*Association des Chevaliers du Lotus d'Or проти Франції*);

– вчення Бхагван Шрі Раджніша, так званий рух Ошо (*Leela Förderkreis e.V. і Інші проти Німеччини*);

– Церква Об'єднання Мун Сон Мьона (*Nolan і К. проти Росії; Boychev і Інші проти Болгарії*);

– мормонізм або Церква Ісуса Христа Святих останніх днів (*The Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints проти Сполученого Королівства*);

– раелізм (*F.L. проти Франції (déc.)*);

– неоязичництво (*Ásatrúarfélagið проти Ісландії (déc.)*);

– так звана релігія «Санто Дайме», ритуали якої включають вживання

галюциногенної речовини «аяхуаска» (*Fränklin-Beentjes i CEFLU-Luz da Floresta проту Нідерландів (déc.)*);

– Свідки Єгови (*Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas i Інші проту Австрії; Les témoins de Jéhovah de Moscou проту Росії*);

с) до різних послідовних світоглядних концепцій, які мають щирх прихильників, наприклад:

– пацифізм (*Arrowsmith проту Сполученого Королівства, § 69*);

– принципова відмова від військової служби (*Bağatyan проту Вірменії [ВП]*);

– веганізм і боротьба проту вживання продуктів тваринного походження або тестованих на тваринах (*W. проту Сполученого Королівства (déc.)*);

– боротьба проту абортів (*Knudsen проту Норвегії (déc.)* № 11045/84, рішення Комісії від 8 березня 1985 року, DR 42, стор. 258; *Van Schijndel i Інші проту Нідерландів, (déc.)*);

– думка лікаря про альтернативну медицину, коли це є формою вияву медичної філософії (*Nyussönen проту Фінляндії (déc.)*);

– переконання, що шлюб є союзом між чоловіком і жінкою на все життя, і відмова від гомосексуальних союзів (*Eweida i Інші проту Сполученого Королівства*) (Довідник із застосування статті 9. Свобода думки, совісті і релігії, 2015).

Вищезгадані міркування не повністю відповідають визначенню свободи совісті в українських правових документах. Це пов'язано з тим, що українські норми про свободу совісті гарантують право бути нерелігійним і поширювати атеїстичні переконання. Конституція України визначає право на свободу думки, совісті та релігії як право сповідувати будь-яку релігію, право не сповідувати ніякої і право змінювати релігію (стаття 35) (Конституція України, 1996). (Про переконання, як ми бачимо, навіть не йдеться).

Неважко зрозуміти, також що совість і переконання - це два різні, але взаємопов'язаних поняття, які використовуються для опису внутрішніх процесів людини.

Совість - це внутрішній голос або внутрішня моральна інстанція, яка веде людину до розрізнення між добром і злом, між правильним і неправильним.

Переконання ж - це уявлення, ідея або вірування, яке людина має щодо певних питань або ситуацій. Вони можуть бути базовими принципами, які керують нашими діями і вчинками, або ж відображати наші уподобання, думки та відношення до різних аспектів життя. Переконання можуть бути формовані на основі релігії, культури, досвіду, освіти та інших факторів.

Отже, в основі різниці між совістю та переконаннями лежить те, що совість - це внутрішній механізм, який допомагає людині визначати моральність своїх дій, тоді як переконання - це уявлення або ідеї, які визначають її вірування та думки.

У ч.2 ст.35 Конституції України (Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання) зазначено, що «здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей (виділено нами: В.В., М. Д-Т., А.П.) (Організація Об'єднаних Націй (ООН), 1948).

Першоосновою захисту права на свободу совісті є національне законодавство, внутрішньодержавні організації і заклади. Але не можна недооцінювати зусиль міжнародної співдружності щодо захисту прав і свобод людини, особливо в умовах зближення країн і народів, визнання загальнолюдських цінностей.

Міжнародні стандарти свободи совісті та релігії

Міжнародно-правові документи надають певні права у сфері релігійної свободи релігійним групам і віруючим, які є послідовниками тієї чи іншої релігії. Ці норми в сукупності називаються міжнародними стандартами права на свободу совісті. Ці норми сформувалися виключно як норми кодифікованого права, тобто норми, що містяться в договірних нормах та відповідних резолюціях і конвенціях міжнародних організацій.

Основними з таких міжнародно-правових актів є:

1) Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 1948-12-10 (далі - Загальна декларація прав людини) (Загальна декларація прав людини, 1948).

2) Конвенція про захист прав людини і основних свобод, підписана 4 листопада 1950 року урядами держав - членів Ради Європи і ратифікована Україною 17 липня 1997 року (далі

- Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод) (Рада Європи, 1950);

3) Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року і ратифікований Указом Президента Української РСР від 19 грудня 1973 року Верховною Радою України (далі - Міжнародний пакт) (Організація Об'єднаних Націй (ООН), 1966);

4) Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігії і переконань була прийнята і проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 25 листопада 1981 року (далі – «всі форми нетерпимості») (Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості..., 1981).

Тому стаття 18 Загальної декларації визначає: «кожна людина має право на свободу думки, совісті та релігії. Це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання у викладанні, відправленні культу і виконанні релігійних і ритуальних обрядів як одноосібно, так і спільно з іншою особою, публічно або в приватному порядку» (Організація Об'єднаних Націй (ООН), 1948).

Стаття 9 Європейської конвенції «Свобода думки, совісті та релігії» в частині 1 фактично повторює правову основу, проголошену в статті 18 Загальної декларації. «Кожна людина має право на свободу думки, совісті та релігії. Це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання публічно і в приватному порядку, особисто і спільно, під час відправлення культу, отримання освіти, відправлення та дотримання релігійних обрядів і ритуалів» (Рада Європи, 1950).

У той же час, частина 2 статті 9 цієї Конвенції норм доповнює припущення про свободу думки, совісті та релігії і представляє виняткові випадки, в яких такі свободи можуть бути обмежені. «Свобода сповідувати свою релігію або переконання передбачена законом і підлягає обмеженням, необхідним в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, охорони громадського порядку, здоров'я або моральності, а також для захисту прав і свобод інших осіб» (Рада Європи, 1950).

Таким чином, окрім підтвердження в Європейській конвенції міжнародних нормативних прерогатив на свободу думки, совісті та релігії, проголошених ООН, уряди держав-членів Ради Європи вказали, що такі обмеження насамперед

передбачені чинним законодавством демократичних суспільств і спрямовані на захист громадської безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моралі, а також на захист інших національних прав і можливість обмеження їх здійснення, якщо вони спрямовані на захист прав і свобод інших громадян.

Стаття 18 Міжнародного пакту містить у своїх першій і третій частинах елементи, що перегукуються з положеннями Загальної декларації та Європейської конвенції, згаданих вище:

«1. Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії. Це право включає свободу мати або приймати релігію або переконання за своїм вибором і свободу сповідувати свою релігію або переконання в богослужінні, виконанні релігійних і ритуальних обрядів і вченні, як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним або приватним порядком»; «3. Свобода виражати свою релігію або переконання підлягає лише тим обмеженням, які встановлені законом і є необхідними для охорони громадської безпеки, порядку, здоров'я чи моралі або основних прав і свобод інших людей» (Організація Об'єднаних Націй, 1966).

Водночас, ті ж самі положення частин II і IV Міжнародного пакту містять розширювальне тлумачення релігійної свободи. Зокрема, це стосується недопущення будь-яких форм примусу:

«2. Ніхто не може зазнавати примусу, що ущемляє його свободу мати або приймати релігію або переконання за своїм вибором». Крім того, Пакт наголошує на повазі до свободи батьків (опікунів) забезпечувати релігійну освіту своїх дітей відповідно до їхніх власних побажань: «4. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються поважати свободу батьків і, у відповідних випадках, законних опікунів забезпечувати релігійне і моральне виховання своїх дітей відповідно до своїх власних переконань» (Організація Об'єднаних Націй, 1966).

У статті 3 Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості Генеральна Асамблея ООН розширює тлумачення поняття «дискримінація», включаючи до нього дискримінацію людей на основі релігії або переконань як порушення людської гідності та заперечення принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй, проголошених у Загальній декларації прав людини та деталізованих у міжнародних пактах про права людини і визначається як гідне осуду порушення прав людини та основоположних свобод і перешкода для дружніх і мирних відносин між державами.

Тому міжнародні та європейські організації, усвідомлюючи прерогативу дотримання прав людини та основоположних свобод, у своїх нормативних документах наголошують на верховенстві принципу повної свободи людини сповідувати ту чи іншу релігію (Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості..., 1981).

Розглянемо ці права на предмет правоздатності релігійних груп і віруючих відповідно до міжнародних стандартів права на свободу совісті, релігії та переконань. Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії або переконань (стаття 6) та Віденський документ Наради з безпеки та співробітництва в Європі визначають свободу релігійних груп та віруючих як

- 1) відправляти культові обряди і збиратися у зв'язку зі своєю релігією або переконаннями та створювати або утримувати місця для цієї мети
- 2) створювати та утримувати відповідні благодійні та гуманітарні організації
- 3) виробляти, придбавати і використовувати, в міру необхідності, необхідні товари і матеріали у зв'язку з виконанням релігійних обрядів, ритуальних дій чи

переконань; і

4) готувати, видавати і розповсюджувати відповідні публікації

5) надавати освіту з питань, пов'язаних з релігією або переконаннями, у місцях, сумісних з цією метою

6) просити і приймати добровільні грошові або інші пожертви від фізичних і юридичних осіб

7) готувати, призначати, обирати або визначати за правом наступників керівників

відповідно до потреб і норм певної релігії чи віросповідання

8) дотримуватися днів відпочинку, відзначати свята і здійснювати обряди відповідно до вимог релігії або віросповідання

9) встановлювати і підтримувати відносини з особами та громадянами у сфері релігії та переконань на національному та міжнародному рівнях;

10) Висловлюватися, щоб краще зрозуміти потребу в релігійній свободі. Сприяти участі релігійних організацій у суспільному діалозі, в тому числі через засоби масової інформації.

Кожна релігійна конфесія, або церква як соціальний інститут, має власне канонічне право. Це сукупність норм і правил, за допомогою яких Церква регулює відносини своїх підданих з релігійними та церковними інституціями. Вони викладені в Церковному статуті та інших літургійних законах (Палінчак, Кухарчик, Стебляк та Пупена. 2020, с. 32).

Відповідно до національного та міжнародного права, Церква є суб'єктом правовідносин, але жоден з цих документів не вимагає від Церкви наділення її юрисдикцією, тобто правомочністю вирішувати правові спори та кримінальні справи, оцінювати поведінку фізичних осіб чи інших суб'єктів права з точки зору законності, або застосовувати правові санкції до правопорушників.

Більше того, на відміну від права ООН, Європейський суд з прав людини визнав право на свободу совісті, релігії та переконань за такими юридичними особами, як церкви та інші релігійні організації. «Релігійні громади традиційно і повсюди існують у вигляді організованих структур»,

- підкреслюють автори Довідник із застосування статті 9. Свобода думки, совісті і релігії/EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS. (Довідник із застосування статті 9. Свобода думки, совісті і релігії, п.162]). У нас же залишається відкритим практично не вирішене питання:

«Кому належить право на релігію: людині чи юридичній особі (церкві)?»

Принцип релігійної свободи закріплений у низці інших документів, зокрема, стаття 12 Американської конвенції про права людини стверджує, що кожна людина має право на свободу совісті та релігії. Це право включає свободу мати релігію або переконання або змінювати свою релігію або переконання, а також свободу виражати і повідомляти свою віру і переконання, як одноособово, так і спільно з іншими, публічно або приватно. Ніхто не може бути підданий примусу, який обмежує його свободу мати релігію або переконання чи свободу змінювати свою релігію або переконання. Свобода виражати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, які встановлені законом і є необхідними для охорони громадської безпеки, порядку, здоров'я чи моралі або основних прав і свобод інших осіб (Американська конвенція про права людини, 1969).

Хартія основоположних прав Європейського Союзу також захищає свободу думки, совісті і релігії, вживаючи таке ж формулювання, що й Конвенція (стаття 10 Хартії) (Хартія основних прав Європейського Союзу, 2013, с. 294-304.)

Отже позбавлення легального статусу в Україні Української православної церкви (московського патріархату), яке зараз активно обговорюється, зовсім не означає позбавлення права на свободу релігії прихожан цієї церкви, які можуть ввійти в існуючі церкви або створити нову, у відповідності до українського законодавства!

В Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1966 р.) зазначено, що

«свобода сповідувати релігію чи переконання підлягає лише обмеженням, які встановлено законом і які є необхідними для охорони громадської безпеки, порядку, здоров'я і моралі, так само як і основних прав і свобод інших осіб» (ч. 3, ст. 18) (Організація Об'єднаних Націй, 1966).

Бібліографічний список:

- Американська конвенція про права людини від 22 листопада 1969 р. Доступно: <<http://hrlibrary.umn.edu/russian/instree/Rzoas3con.html>>.
- Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань, проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 25 листопада 1981 року. *Українське релігієзнавство*, 3, с. 65-69 Доступно: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukr_1996_3_15>
- Довідник із застосування статті 9. Свобода думки, совісті і релігії/European Court of Human rights. [онлайн] Доступно: <https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_9_UKR>.
- Енцикліка, 1991. CENTESIMUS ANNUS - «СОТІЙ РІК» – Св. Івана Павла II (1991). Доступно: <<https://katekhytyka-6.blogspot.com/2018/02/centesimus-annus-ii-1991.html>>.
- Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>>.
- Організація Об'єднаних Націй (ООН), 1948. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015>.
- Організація Об'єднаних Націй (ООН), 1966. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН. Док. ООН A/RES/2200 A (XXI) від 16.12.1966. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043>.
- Палінчак, М. М., Кухарчик, Р., Стебляк, Д. М. та Пупена, В. В., 2020. *Релігійний чинник у міжнародних відносинах: Навчальний посібник*. Ужгород: Поліграфцентр “Ліра”, Доступно: <<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/47167/1/20.pdf>>.
- Рада Європи та Європейський суд з прав людини, 2002. Четверта секція. Рішення. Справа "Прітті проти Сполученого Королівства" (Case of Pretty v. The United Kingdom) (Заява N 2346/02). Страсбург, 29 квітня 2002 року. Верховна Рада України [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_210>.
- Рада Європи, 1950. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з

протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004>.

Хартія основних прав Європейського Союзу, 2013. *Європейське право*, 1-2, с. 294-304. Доступно: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpr_2013_1-2_25>.

Reference:

Amerykanska konventsiiia pro prava liudyny vid 22 lystopada 1969 r. [American Convention on Human Rights of November 22, 1969.] Available at: <<http://hrlibrary.umn.edu/russian/instree/Rzoas3con.html>>.

Deklaratsiia pro likvidatsiiu vsikh form neterpymosti ta dyskryminatsii na pidstavi religii chy perekonan, proholoshena Heneralnoi Asambleieiu OON 25 lystopada 1981 roku [Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and Discrimination Based on Religion or Belief, proclaimed by the UN General Assembly on November 25, 1981]. *Ukrainske relihiieznavstvo*, 3, p. 65-69 Available at: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukr_1996_3_15> (in Ukrainian).

Dovidnyk iz zastosuvannia statti 9. Svoboda dumky, sovisti i religii / European Court of Human rights. [online] Available at: <https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_9_UKR> (in Ukrainian).

Entsyklika CENTESIMUS ANNUS - «SOTYI RIK» – Sv. Ivana Pavla II (1991). Available at: <<https://katekhytyka-6.blogspot.com/2018/02/centesimus-annus-ii-1991.html>>.

Khartiia osnovnykh prav Yevropeiskoho Soiuzu, 2013 [Charter of Fundamental Rights of the European Union]. *Yevropeiske pravo*, 1-2, p. 294-304. Available at: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpr_2013_1-2_25> (in Ukrainian).

Konstytutsiia Ukrainy. Pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>> (in Ukrainian).

Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii (OON), 1948. Zahalna deklaratsiia prav liudyny. Pryiniata i proholoshena rezoliutsiieiu 217 A (III) Heneralnoi Asamblei OON vid 10 hrudnia 1948 roku [Universal Declaration of Human Rights. Initiated and proclaimed resolution 217 A (III) of the UN General Assembly of December 10, 1948]. *Verkhovna Rda Ukrainy* [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015> (in Ukrainian).

Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii (OON), 1966. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava, pryiniaty Heneralnoi Asambleieiu OON. Dok. OON A/RES/2200 A (XXI) vid 16.12.1966 [International Covenant on Civil and Political Rights adopted by the UN General Assembly. Dock. UN A/RES/2200 A (XXI) dated 16.12.1966]. *Verkhovna Rda Ukrainy* [online] Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043> (in Ukrainian).

Palinchak, M. M., Kukharchyk, R., Steblak, D. M. and Pupena, V. V., 2020. *Relihiinyi chynnyk u mizhnarodnykh vidnosynakh: Navchalnyi posibnyk [Religious factor in international relations: Study guide]*. Uzhhorod: Polihraftsentr “Lira”, Available at: <<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/47167/1/20.pdf>> (in Ukrainian).

Rada Yevropy, 1950. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) (Ievropeiska konventsiiia z prav liudyny) [Convention on the Protection

of Human Rights and Fundamental Freedoms (with Protocols) (European Convention on Human Rights)]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004> (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 25.04.2024 р.

A.A. Popov,
M Datsyuk-Tomchuk,
V.I. Vyshkovska

A FEW CONSIDERATIONS CONCERNING FREEDOM OF CONSCIENCE AND RELIGION

Freedom of conscience, freedom of religion and human rights are examined in the article in the context of their interrelationship and relationship.

The authors analyze some canonical and legal definitions of the mentioned concepts, as well as the judicial practice of the European Court of Human Rights, where these concepts were evaluated and interpreted.

The article draws attention to the fact that neither in the text of Article 9 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, nor in the practice of the Court, there is no definition of the term "religion". Arguments are also given regarding what the concepts of "freedom of conscience" and "freedom of religion" include. According to the authors, the scope of application of Article 9 is very broad, it protects both religious and non-religious views and beliefs. For an individual or collective belief to qualify as a right to "freedom of thought, conscience and religion", it must reach a sufficiently high level of intensity, seriousness, persistence and importance. If this condition is met, the state's duty to observe neutrality and impartiality is incompatible with its discretion regarding the legitimacy of beliefs.

The authors believe that the position of the European Court of Human Rights differs from the non- definition of the concept of "freedom of conscience" in Ukrainian legal documents. This is due to the fact that Ukrainian norms on freedom of conscience guarantee the right to be non-religious and to spread atheistic beliefs, leaving aside the question of beliefs.

It is important to understand that conscience and belief are two different but interrelated concepts used to describe the internal processes of a person. Conscience is an inner voice or inner moral authority that leads a person to distinguish between good and evil, between right and wrong.

Belief is an idea, idea or belief that a person has about certain issues or situations. They can be basic principles that guide our actions and deeds, or reflect our preferences, thoughts and attitudes to various aspects of life. Beliefs can be formed based on religion, culture, experience, education and other factors.

Considering the legal capacity of religious groups and believers in accordance with international standards of the right to freedom of conscience, religion and belief, the authors come to the conclusion that an almost unsolved question remains open: "Who has the right to religion: a person or a legal entity (church)?"

Depriving the Ukrainian Orthodox Church (Moscow Patriarchate) of its legal status in Ukraine, which is currently being actively discussed, does not at all mean depriving its parishioners of the right to freedom of religion, who can join existing churches or create a new one in accordance with Ukrainian legislation.

Key words: *human right to freedom of conscience and religion, conscience, beliefs, consistent worldview concepts, international standards of freedom of conscience and religion, principle of religious freedom.*